

محقق ثانی

تقریباً ده سال از جلوس شاه اسمعیل صفوی بنیان گذار سلسله سلاطین صفویه میگذشت که یکی از دانشمندان والا قدر شیعه که اصلاً از مردم جبل عامل سوریه بود، قدم بخاک ایران نهاد و مورد توجه و احترام خاص شاه اسمعیل واقع شد و خود منشأ تحولات مهم دینی در کشور ایران گردید این دانشمند بزرگ شیخ علی بن عبدالعالی عاملی معروف به «محقق ثانی» است. وی در قریه ای بنام «کرك» (۱) واقع در نزدیکی شام که جمعی از علمای شیعه از آنجا برخاسته اند دیده بدنیا گشود و همانجا علوم مقدماتی و متداول عصر را نزد دانشمندان آن سامان آموخت؛ سپس بعزم تکمیل تحصیلات خویش آهنگ مصر نمود و از دانشمندان آن سرزمین نیز بهره ها گرفت و از آن پس به عراق آمد و سالیانی دراز در محضر علمای عراق بکسب علم و فضیلت اهتمام ورزید تا آنکه در علوم و فنون اسلامی بمقام نهائی رسید.

شخصیت مهمتاز او

محقق ثانی یکی از مفاخر نامی شیعه و مجتهدین عالی مقام ماست. احاطه او بر علوم دینی و فنون اسلامی چنان بوده که تمام علما و فقهای شیعه در عرصه وی تقدم او را بر خویش مسلم داشته شخصیت بزرگ و مقام علمی و ملکات نفسانی و نفوذ معنوی او راستوده اند. مهارت وی در فقه بخوبی از تألیفات علمی و ارجدارش مانند کتاب «جامع المقاصد» آشکار است چنانکه آراء محکم علمیش در غالب کتب فقهی مورد توجه مخصوص مجتهدین شیعه قرار گرفته است و بهمین جهت نیز در کتب مربوطه و نزد علمای شیعه او را نظیر «علامه حلی»

و محقق اول دانسته ، و بالقاب «علامه زمان» و «محقق ثانی» خوانده اند (۱)

بنقل مؤلف ریاض العلماء حسن بیک روملو که همعصر وی بوده در تاریخ خود موسوم به «احسن التواریخ» نوشته است: «بعد از خواجه نصیر الدین طوسی ، هیچکس مانند محقق ثانی در راه اعلام مذهب شیعه و مرام ائمه طاهریین سعی و کوشش بعمل نیاورده است . وی در جلوگیری از فحشا و منکرات و ریشه کن نمودن اعمال نامشروع مانند شرابخواری و قماربازی و غیره و ترویج فرائض الهی و محافظت اوقات نماز جمعه و جماعات و بیان احکام نماز و روزه و تفقد از علما و دانشمندان و رواج اذان در بلاد اسلامی و قلع و قمع مفسدین و ستمگران مساعی حمبله و مراقبتهای سخت بعمل آورد .

محقق ثانی در اوائل صفویه که مذهب شیعه در کشور ایران رسمیت یافت ؛ بایران آمد و در زمینه اصلاحات اساسی و تنظیم امور دینی بر اساس مکتب خردمندااهلیت عصمت (ع) خدمات ذقیمت و مؤثری انجام داد . وی در شهرهای خراسان و اصفهان و قزوین و عراق عرب بصلاحدید سلاطین صفویه اقدامات مهم و مؤثری بنفع آئین پاک تشیع بعمل آورد .

وی گذشته از تعلیم و تربیت شاگردان دانشمند و بزرگی مانند شیخ علی منشار (۲) و تألیف و تصنیف کتابهای معتبر و ارجداری که از همه مهمتر کتاب مشهور «جامع المقاصد» است و بهمین نام نیز او را «صاحب جامع المقاصد» می نامند ؛ اصولاین بزرگ مرد دینی و روحانی عالیقدر و شخصیت نافذ اجتماعی ؛ چنانکه حسن خان روملو نوشته بعد از فیلسوف بزرگ شیعه خواجه نصیر الدین طوسی یکی از برازنده ترین مرد نامی اسلام و مصلح دینی است که وجود سودمندش منشأ کارهای مثبتی در تاریخ درخشان شیعه بوده است .

در هرات

محقق ثانی در موقعیکه شاه اسمعیل تازه بر شاه بیک خان اوزبک غلبه یافته بود ؛ بایران آمد و در خراسان با شاه اسمعیل ملاقات نمود و هنگام فتح هرات همراه وی وارد آن شهر تاریخی گردید در آن موقع سیف الدین احمد بن یحیی بن محمد نواده سعد الدین تفتازانی مؤلف کتاب معروف «مطول» شیخ الاسلام هرات بود .

میرزا بیک گنابادی منشی معاصر شاه اسمعیل در تاریخ خود مینویسد: سپاهیان شاه اسمعیل

(۱) مستدرک وسائل

(۲) این دانشمند پدربزرگ شیخ بهائی معروف است . اسامی شاگردان دانشمند و تألیفات گرانقدر

محقق به تفصیل در روضات الجنات ذکر شده است .

سیف‌الدین شیخ الاسلام را که در مذهب تسنن بسیار متعصب بود بقتل رسانیدند، چون خاتم‌المجتهدین شیخ علی کرکی بهرات آمد، در مورد قتل شیخ الاسلام بر آنها اعتراض کرد و گفت قتل وی خطا بوده اگر وی کشته نمیشد من میتوانستم با دلیل و برهان در مسائل اعتقادی با وی گفتگو و بحث کنم و حقیقت و مزیت مذهب امامیه را برای وی اثبات کنم و او را ملزم نمایم و بالزام و اعتراف او تمام ماوراءالنهر و خراسان متوجه حقیقت و اهمیت مذهب شیعه اثنی عشری گردند. شیخ مذکور در این خصوص همیشه تأسف میخورد (۱)

موقعیت وی در دولت صفوی

گذشته از آنچه سابقاً از احسن التواریخ حسن بیگ روملو باختصار نقل کردیم؛ خوانند میرمورخ معروف که مورد عنایت شیعه‌وسنی و معاصر اوست در «حبیب‌السیر» که در سال ۹۲۸ تألیف نموده محقق ثانی را چنین یاد کرده است: علوم مرتبه آن نقطه دایره تقوی و طهارت در تحصیل علم و وقاحت بمثابه ایست که در مذهب امامیه نزدیک بسرحد اجتهاد رسیده؛ و از غایت تبحر در علوم عقلی و نقلی معتقد حکام اسلام و مرجع علماء واجب الاحترام گردیده فصاحت بیان و طلاقت لسان آنحضرت از درجه توصیف بلندتر است، و نهایت دینداری و پرهیزکاریش نزد اکابر و اصاغر بشرا مقرر ... (۲)

محقق ثانی در گرما گرم نهضت صفویه و جنگهای دلیرانه شاه اسمعیل اول بایران آمد و مورد توجه خاص شاه و رجال با کفایت ایران واقع شد. پس از شاه اسمعیل که سلطنت بفرزند او شاه طهماسب رسید؛ وصیت فضل و نبوغ و شخصیت معنوی و کاردانی آن روحانی عالم مقام در همه حاطنین افکنده بود بیش از پیش بر موقعیت او افزود؛ بطوریکه شاه طهماسب دست او را در امور مملکت باز گذاشته و میگفت: تو بحکومت و تدبیر امور مملکت سزاوار تر از من میباشی زیرا تو نائب امام هستی و من یکی از حکام توأم و عمل با من و نهی تو میکنم!

دانشمند معروف سید نعمت‌الله جزائری در اول کتاب «غوالی اللثالی» پس از نقل این مطلب مینویسد: «من بعضی از فرمانها و دستوراتی که محقق ثانی بحکام و زمامداران نواحی کشور نوشته و همه متضمن قوانین عدل و کیفیت سلوک حکام با مردم و راجع باخذ مالیات و مقدار آنست دیده‌ام و در آن دستور داده در هر شهری و دهی باید پیشنمازی تعیین شود تا با مردم نماز گذارد و احکام دینی و مراسم اسلامی را با آنان بیاموزد»

محقق ثانی در سال ۹۴۰ در نجف اشرف بدرود حیات گفت و در همان تربت پاک نیز بخاک رفت. اینک متن فرمان معروف شاه طهماسب صفوی را که بتمام حکام کشوری و لشکری نوشته

و سفارش اکید نموده که در تمام بلاد ایران و عراق عرب و قلمرو مملکت او عموم افراد از اطاعت محقق ثانی سر بیچی نمایند و هر گونه دستوری که از ناحیه آن مرجع دل آگاه صادر میشود ، عین دستور شاه دانسته و تا سرحد تمکن در حفظ احترام و بزرگداشت آن بزرگ مرد بکوشند عیناً از نظر خوانندگان محترم میگذرد .

بسم الله الرحمن الرحيم

فرمان همایون شرف نفوذ یافت آنکه چون از بدو طلوع تابشیر صبح دولت ابد پیوند و ظهور آیات سعادت آیات شوکت ارجمند که بدون توافق آن رقم سعادت مندی دست قضا بر صحیفه احوال سعدها نمیکشد ، علماء اعلام شریعت غرای نبوی را که آثار ظلام جهالت از فضای عالم و عالمیان از ظهور خورشید تأثیر آن زوال پذیر شود ، از مستدمات ارکان سلطنت و قواعد کامکاری میدانیم و احیای مراسم شرع سید المرسلین و اظهار طریقه حقه ائمه معصومین صلوات الله علیهم که چون صبح صادق غبار ظلمت آثار مخالفان مرتفع گرداند ؛ از جمله مقدمات ظهور آفتاب معدلت گستری و دین پروری صاحب الامر (ع) می شماریم .

و بی شائبه منشاء حصول این امنیت و مناظر وصول بدین نیت متابعت و انقیاد و پیروی علمای دین است که بدستگیری دانشوری و دین گستری صیانت و حفظ شرع سید المرسلین نموده بواسطه هدایت و ارشادشان کافه انام از مضیق ضلالت و گمراهی بساحت اهداء توانند رسید و ازین افادات کثیر البرکاتشان کدورت و تیرگی جهل از صحائف خواطر اهل تقلید زدوده شود ؛ سیمادراین زمان کثیر فیضان .

عالیشان که بر تبة ائمه هدی علیهم السلام و الثناء اختصاص دارد متعالی رتبت خاتم - المجتهدین ؛ وارث علوم سید المرسلین ، حارس دین امیر المؤمنین ، قبلة الاتقیاء المخلصین ؛ قدوة العلماء السراسخین ؛ حجة الاسلام والمسلمین ، هادی الخلائق الی الطریق المبین ، ناصب اعلام الشرع الثمین ، متبوع اعظم الولاة فی الاوان مقتدی كافة اهل الزمان مبین الحلال والحرام ؛ نائب الامام (ع) لا زال کاسمه العالی علیاً عالیاً (۱) که بقوه قدسیه ایضاح مشکلات قواعد ملت و شرایط حقه نموده .

علمای رفیع المکان اقطار و امصار روی عجز بر آستانه علوش نهاده با استفاده علوم از مقتضیات انوار مشکوة فیض آثارش سرافرازند ، و اکابر و اشراف روزگار سراطاعت و انقیاد از او امر و نواهی آن هدایت پناه نه پیچیده پیروی احکامش را موجب نجات میدانند ، و همگی همت بلند و نیت ارجمند مصرف اعتلای شأن و ارتفاع مکان و ازدیاد مراتب آن عالیشان است .
مقرر فرمودیم که سادات عظام و اکابر و اشراف فخام و امرا و وزراء و سایر ارکان دولت

(۱) اشاره بنام محقق ثانی است که علی بن عبدالعالی بوده .

قدسی صفات مؤمنی الیہرا مقتدا و پیشوای خود دانسته ، در جمیع امور اطاعت و انقیاد بتقدیم رسانیده ، آنچه امر نمایند بدان مأمور و آنچه نهی نماید منہی بوده ، هر کس را از متصدیان امور شرعیہ مالک محروسہ و عساکر منصورہ عزل نماید۔ عزول و هر که را نصب نماید منصوب دانسته در عزل و نصب مذکورین بسند دیگری محتاج ندانند ! ! و هر کس را عزل نماید مادام کہ از جانب آن متعالی مقبوت منصوب نشود نصب نکنند . . چون هدایت پناه مؤمنی الیہ جهت هدایت خلاق احیاناً از نجف اشرف متوجه بعضی از ممالک محروسہ میشوند ، سیماہ رفاچیہ و دوحایزہ در ذہاب و ایاب کمال تعظیم بتقدیم رسانند و سرکار مؤمنی الیہ و متعلقان او را در رعیت بدستور حضور برقرار دانسته ؛ از احوالات و مطالبات مستثنی شناسند ؛

و چون در پایہ سریر فلک مصیر کہ مجمع اکابر و اشراف و امراء و حکام و اعیان ممالک محروسہ است کائناً ما کان ملازمت مقتدی الانام مؤمنی الیہ نموده ، مشارالیه بدیدن احدی نرفته ، حکام عراق عرب حفظ این قاعدہ مرعی داشته و وظائف ملازمت بتقدیم رسانیده طمع استقبال و رفتن شیخ الاسلام مؤمنی الیہ بدیدن ایشان ننمایند ، فکیف کہ تکلیف حضورہ جلس خود نمایند ! و در جمیع ابواب بنوعی رعایت ادب نمایند کہ مزیدی بر آن متصور نباشد !!

و مقرر است کہ آنچه از مقرری سنوات سابقہ از دارالضرب باقی مانده باشد ، بلا تعلق رسانیده و سکہ مدینة المؤمنین جلہرا نزد و کلای عالی رتبت مؤمنی الیہ سپرده ، بی حضور ایشان سکہ ننمایند و از مخالفت محترز باشند . و چون حسب الحکم جمیع محصولات بر قانیه و توابع عن حصہ ارباب و دیوان در وجه قدسی سمات مؤمنی الیہ مقرر است ؛ حسب المسطور مقرر دانسته عوض تخم طلب نمایند و در عہدہ دانند و بسند بقیض بہر عبارت و تاریخ کہ باشد ؛ مستند نگردند و تقدم و تأخر تاریخ اصلا معمولاً علیہ نشمرند .

و افاضت پناه مؤمنی الیہرا در عدم تمکین حکم نقیض و تعزیر هر کس کہ مخالفت این حکم نماید ، مرخص دانسته نہایت امداد نمایند ؛ و از مخالفت کہ موجب مؤاخذہ است ، اندیشہ نمایند . احکام مذکورہ را بہمان دستور مقرر دانسته ؛ از مضامین حکم جهان مطاع کہ بتاریخ شهر محرم سنہ (۹۳۶) صادر شدہ در جمیع این ابواب بتمامی قیود در نگذردند ، و از آن عدول نجویند و خلاف کنندہ را ملعون و مطرود دانسته بمقتضای آیہ کریمہ **«اولئك عليهم لعنة الله والملائكة والناس اجمعين»** ، از مردودان این دودمان شمرند ۔ در این ابواب قدغن دانسته تقصیر نمایند ، و در عہدہ شناسند (۱) .

(۱) متن این جریان بہ تفصیل در کتاب ریاض العلماء و خاتمه مستدرک و قسمتی از آن در

روضات الجنات و سایر کتب تراجم مسطور است .